

Demografia românească între social, politic și științific (1950—1990)

Credem că putem înțelege mai bine zonele de „plin” și de „gol” din demografia românească, liniile ei de forță, de continuitate și discontinuitate dacă pornim de la premisa că mișcarea acestei discipline s-a produs în legătură cu: **a.** provocarea problemelor sociale; **b.** restricțiile impuse prin grila politico-ideologică a totalitarismului comunist; **c.** resursele de cercetare, fie ele instituționale sau strict științifice, localizate în cimpul demografiei sau al disciplinelor conexe acesteia.

Demografia românească actuală nu este compusă, însă, numai din teme, constatări, teorii sau ipoteze. Ea este, în egală măsură, definită prin metodologii și stiluri de cercetare care au făcut posibilă cunoașterea. Nu trebuie să le neglijăm, deci, atunci când vorbim de stadiul actual al acestei discipline.

Ne vom referi mai întâi la profilul tematic și, în al doilea rând, la cel metodologic al demografiei.

Natalitatea, mortalitatea infantilă și migrația internă par să fie temele dominante ale demografiei noastre așa cum este ea structurată în prezent. Când facem această apreciere avem în vedere nu atât numărul de lucrări publicate cât, mai ales calitatea și consistența informațiilor de care dispunem.

Provocările sau problemele sociale majore care au condiționat interesul științific pentru aceste domenii sint bine cunoscute. În acest sens, pentru exemplificare, este suficient să amintim experimentul pronatalist început în 1966 și desfășurat cu atât de grave consecințe, exodul rural-urban din anii 1970—1982 în special, și nivelul extrem de ridicat al mortalității infantile.

Între gravitatea și amploarea problemelor socio-demografice și cercetarea lor științifică s-a interpus, în primul rând, grila politico-ideologică. Din motive ușor de înțeles, fenomenele demografice semnificative pentru stări sociale negative au fost mai puțin cercetate. Astfel, divorțialitatea este analizată mai puțin decât nupțialitatea. S-a publicat mai mult despre natalitate decât despre mortalitatea infantilă. A fost analizată mai amănunțit imigrarea decât emigrarea. Și, cazul limită, au fost cu totul trecute sub tăcere migrația externă și sinuciderile. Evident, politica de publicare a datelor demografice — atât cât au fost ele publicate — a urmat aceeași mentalitate maniheistă de a distinge între date despre „bine” și date despre „rău”, a comprima sau a evita anumite date de la publicare în măsura în care, corect sau nu, erau considerate ca semnificative pentru „răul social”. Aceeași grilă a restricțiilor politico-ideologice a operat însă nu numai asupra selecției temelor de cercetare, ci și în privința variabilelor utilizate în modelele explicative. De aici decurge

absența sau subprezentarea în aceste modele a unor variabile precum confesiunea religioasă, apartenența etnică, sărăcia, incertitudinea asupra viitorului, supradensitatea în locuințe, calitatea serviciilor sociale ș.a.m.d. În general a existat o puternică presiune ideologică pentru a marginaliza în câmpul cunoașterii științifice tot ceea ce a acționat ca factor de rezistență socio-culturală la omogenizarea și constrângerea comportamentelor demografice. Desigur, această grilă a operat în principal la nivelul publicării lucrărilor de demografie. În sertarele unităților de cercetare s-au acumulat informații cu certă valoare de critică socială. Circulația lor extrem de restrânsă le-a redus, însă, substanțial, eficiența socială.

În afară de provocarea problemelor sociale și de constrângerea politicului, asupra producției științifice demografice a acționat și *cadrul instituțional existent*. Spre exemplu, cercetarea aprofundată a relației dintre fenomenele demografice și starea de sănătate a populației a fost favorizată de existența unor unități de cercetare orientate în acest sens, în rețeaua Ministerului Sănătății (Centrul de Calcul și Statistică Sanitară, Institutul de Igienă și Sănătate Publică etc.) Similar, analiza relației dintre populație și cadrul construit este strâns legată de existența unui laborator de sociologie aplicativă și de cercetare socială interdisciplinară în domeniul construcțiilor (Laboratorul de Sociologie al I.P.C.T.)

În seria factorilor instituționali cu mare influență asupra cercetării demografice românești sînt de menționat și Conferința Mondială a Populației de la București din 1974 și Centrul Demografic O.N.U. — România (CEDOR), existent în România în perioada 1974 — 1984. În fine, selecția tematică în demografia perioadei la care ne referim a fost condiționată și de *tradiția cercetării demografice și sociologice*, premergătoare anului 1948. Interesul manifest în anii '70 și '80 față de arile demografice ale României, față de relația dintre regiunile istorice și comportamentele demografice are, desigur, rădăcini semnificative în lucrări anterioare cum ar fi, spre exemplu, cele ale lui Anton Golopenția, Sabin Manuilă și, într-o oarecare măsură, și în cele ale lui Virgil Madgearu.

Ne vom opri în continuare — ceva mai mult — asupra *stării metodologice a demografiei românești*. În acest domeniu au acționat, în esență factori legați de: 1. structura și istoria demografiei ca știință, 2. particularitățile metodologice ale disciplinelor sociale cu care demografia s-a întilnit în aberdarea anumitor domenii și 3. de cadrul instituțional în care a evoluat demografia românească.

Colectarea și tratarea datelor demografice sînt, în genere, puternic standardizate. O variabilitate mult mai mare o au strategiile și metodele folosite pentru explicare. La acest nivel al explicării va fi mai ușor să surprindem anumite particularități ale cercetării demografice din țara noastră. Din acest motiv vom încerca să conturăm profilul metodologic al demografiei românești prin raportare la explicația în acest domeniu.

Problema pe care am pus-o, trimite, evident, la o evaluare a dialogului dintre demografie și o serie de științe asociate cu explicarea variabilelor demografice — antropologie, sociologie, psihologie, economie, geografie, istorie, politologie, drept etc.

Dacă ar fi să judecăm lucrurile în funcție de ce s-a publicat, probabil s-ar putea aprecia că sociologia a fost partenerul cel mai activ al demografiei în dezvoltarea demersului explicativ, urmată fiind în acest sens de economie și de antropologia culturală.

Pentru a defini eficient problemele pe care le avem de rezolvat în câmpul demografiei nu este atât de important să analizăm diferitele științe sociale din punct de vedere al contribuției lor la explicarea variabilelor demografice. Mai important este să inventariem tipurile de demersuri explicative practicate în domeniu, să semnalăm zonele de cunoaștere la care au fost aplicate în mod special și cele în care este necesar să fie promovate.

O astfel de perspectivă poate să fie preferabilă celei care pune accentul pe contribuția diferitelor discipline și pentru simplul fapt că este relativ ușor să localizezi cercetarea descriptivă, dar este mult mai greu să trasezi granițe disciplinare clare atunci când este vorba de *explicare*.

Principalele tipuri de explicații practicate în demografie sînt asociate cu două tradiții diferite de cunoaștere. Una este cea franceză, a *analizei demografice* (demografiei pure) iar alta este cea anglo-saxonă a *studiilor de populație*. („population study”). În primul caz, o variabilă demografică este explicată prin alte variabile demografice. În cel de-al doilea, variațiile demografice sînt puse mai ales pe seama unor factori sociali, economici sau culturali. Se optează mai ales pentru relații *bivariate* în abordările de demografie diferențială și pentru relații *multivariate* în modelele cauzale complexe.

Tipul dominant de explicație în demografia românească este cel asociat cu demografia diferențială. Pentru concretizare luăm exemplul mortalității infantile. Aceasta a fost analizată punînd în relație intensitatea fenomenului respectiv cu variabile ecologice, ale sistemului sanitar sau ale compoziției populației. Astfel, s-a remarcat că mortalitatea infantilă a fost :

- mai mare în rural decît în urban ;
- maximă în Dobrogea și minimă în Transilvania și București (după 1975) [8];
- mai mică în orașele mari și, în general, în comunitățile locale cu rețea sanitară relativ dezvoltată și cu populație care are un nivel de instrucție mai ridicat [5];
- mai mare la cîmpie decît la munte ș.a.m.d.

Acest tip de analiză poate sugera numai, o relație cauzală. Operînd de predilecție cu relații bivariate nu se pot ține sub control efectele altor variabile care ar putea genera asocierea statistică dintre un anumit fenomen demografic și variabila care definește subpopulațiile.

Explicațiile de tip „demografie diferențială” au fost dezvoltate în literatura română de specialitate mai ales în legătură cu mortalitatea, fertilitatea și migrația. Nupțialitatea și divorțialitatea au fost în genere mai puțin explicate și, în particular, mai puțin tratate din perspectiva demografiei diferențiale.

Deși foarte utile în fazele exploratorii ale cercetării, explicațiile demografiei diferențiale trebuie considerate cu toată prudența. Modelele teoretice care le susțin suferă de o slabă specificare a cauzelor.

Natalitatea și mortalitatea, fenomenele demografice duale, avînd atît componente biologice cît și sociale, au constituit subiectul predilect al explicărilor specifice demografiei formale. Vîrsta, sexul, starea civilă și ciclul de viață familială apar cel mai frecvent drept criterii în funcție de care se dezagregă respectivele fenomene și, implicit, de variabile cu semnificație cauzală.

Măsura rafinată a fertilității pe termen lung, folosind atît analiza transversală cît și cea longitudinală [1, 2, 7] a permis realizarea unor explicații cauzale în care au putut fi formulate constatări sau ipoteze asupra rolului pe care l-au avut diferitele evenimente (războaie, secetă, schimbări legislative) în evoluția fertilității.

În seria fenomenelor în legătură cu care s-a realizat cel mai puțin cerința de dezagregare în funcție de vîrstă și sex, menționăm migrația internă. Publicarea datelor pentru astfel de analize este cu atît mai necesară cu cît sînt de așteptat schimbări importante în „pattern”-ul de migrație.

Deși foarte puțin dezagregată cu tehnici ale analizei demografice formale, migrația internă a constituit totuși un subiect predilect pentru analiza cauzală. Acesta este domeniul în care au fost promovate cel mai mult studiile de populație, demografia socială. Abordarea cauzală a migrației interne a fost posibilă pe baza unui model teoretic al fenomenului. În limita datelor disponibile au fost testate modele de regresie multiplă pentru diferitele componente ale migrației totale: rural-urban, rural-rural, pe mare sau mică distanță etc. [4].

În legătură cu diferitele forme ale migrației interne a fost promovat și un alt tip de abordare cauzală, diferit de cel al regresiei multiple. Este vorba de constituirea unor rețele de covariație, ordonînd ierarhic variabile ale dezvoltării, inclusiv cele referitoare la migrație [5].

În seria eforturilor de aprofundare a înțelegerii fenomenelor demografice poate fi menționată și încercarea de constituire a unui model-teoretic adecvat pentru explicarea fertilității în perspectiva analizei regionale [6]. Rămîne încă de realizat o testare satisfăcătoare a sa. Oricum credem că poate fi reținută ca utilă ideea că pentru analizele cu date agregate, precum cele regionale, este necesar să fie elaborate modele teoretice specifice.

Sintetizînd vom spune că demersurile explicative din cercetarea demografică românească diferă între ele, în esență, în funcție de *dovă dimensiunii*. În primul rînd, este vorba de diferența dintre analizele care adoptă și cele care nu adoptă un model teoretic explicit ca punct de pornire. În al doilea rînd, notăm ca semnificativă deosebirea dintre cercetările care estimează cantitativ relațiile (prin coeficienți de corelație-regresie, diferențe de proporții etc.) și cele care nu operează decît cu simple atribuiri calitative. Prin intersectarea celor două dimensiuni — prezența sau absența modelului teoretic și prezența sau absența evaluării cantitative a relațiilor — obținem patru tipuri de abordări explicative. Cea mai bine structurată dintre acestea, marcată atît prin prezența unui model teoretic cît și prin evaluarea cantitativă a relațiilor a avut o circulație relativ restrînsă. Aplicarea acestui demers la explicarea unor tipuri de migrație a fost afectată negativ atît de insuficienta dezagregare a variabilei dependente, cît și de imposibilitatea luării în considerație a tuturor factorilor relevanți în explicarea migrației.

Abordările cele mai frecvente au fost cele în care nu s-a lucrat cu un model teoretic explicit, accentul punându-se pe măsurarea unor relații. Astfel de analize s-au dovedit extrem de utile pentru generarea unor ipoteze explicative asupra tuturor fenomenelor demografice. (Semnificative în acest sens sînt 3, 8).

Un alt tip de analiză, aferent demografiei pure, practicat mai ales în cercetările asupra fertilității, a operat stabilind relația între cauză și efect prin simplă atribuire calitativă. Aceste cercetări în care accentul a fost pus pe măsurarea sau descrierea termenilor relației și nu pe relația cauzală propriu-zisă, au evidențiat constatări sau ipoteze greu de argumentat cu alte modele.

Cele trei modele de analiză explicativă pe care le-am regăsit în cercetarea demografică românească își au fiecare virtuțile și limitele lor. Esențialul este ca acestea să fie conștientizate. Astfel devine posibilă structurarea unor abordări de maximă eficiență științifică.

Pornind de la această schiță a practicilor majore folosite pentru explicare în cercetarea demografică românească, vom încerca să precizăm care sînt principalele strategii care ar putea duce în viitor la progresul abordărilor explicative.

Șansele de a obține o înțelegere aprofundată a fenomenelor demografice vor fi cu atît mai mari cu cît se va lucra mai mult :

- cu date dezagregate decît agregate ;
- cu măsuri specifice sau standardizate decît cu cele brute sau nestandardizate ;
- cu modele teoretice și empirice care să integreze atît variabilele demografice cît și socio-culturale și economice ;
- cu cît se va extinde sfera cercetărilor comparative folosind ca unități atît țările, cît și regiunile sau localitățile.

Rafinarea clasificărilor empirice multicriteriale ale localităților și județelor va avea un rol important în acest sens.

La un nivel mai concret, am sublinia necesitatea de a regîndi demersurile explicative asupra fenomenelor demografice astfel încît să luăm în considerație în mod sistematic și efectele unor variabile importante precum : confesiunea religioasă, etnia, conflictele sociale, starea locuinței, sărăcia, cultura generală și medicală, comportamentul politic etc.

Pentru progresul cunoașterii în demografia românească va fi important să răspundem la întrebări cheie referitoare la :

- impactul pe care starea actuală de *anomie socială* îl va avea asupra comportamentelor demografice ;
- schimbarea *modelelor culturale* care reglementează comportamentele demografice sub influența *ieșirii din izolarea culturală*, proces stimulat de mass-media și migrația externă ;
- intensitatea și cauzele unor fenomene practic necercetate pînă acum la noi : *migrația externă și sinuciderile* ;
- istoria reală și detaliată a vieții demografice din țara noastră din ultimele patru decenii, fără blocaje ideologice și în condițiile accesului normal la datele necesare ;
- impactul pe care îl au deja schimbările produse în politica de natalitate și migrație asupra comportamentelor demografice ;
- zonarea culturală și demografică a țării.

BIBLIOGRAFIE

1. V. Ghețău, *O abordare longitudinală a evoluției fertilității în România*, în „Viitorul Social”, nr. 1/1981.
2. V. Ghețău, *Fertilitatea unor generații feminine în România*, în „Viitorul Social”, nr. 6/1987.
3. I. Mihăilescu, *Consolidarea coeziunii familiale și rata divorțialității*, în „Viitorul Social”, nr. 6/1987.
4. D. Sandu, *Fluxurile de migrație în România*, București, Edit. Academiei, 1987.
5. D. Sandu, *Dezvoltarea socioteritorială în România*, București, Edit. Academiei, 1987.
6. D. Sandu, *Mod de viață și fertilitate: model pentru integrarea unui fenomen social în contextul producerii sale*, în volumul: C. Zamfir, I. Rebedeu (coord.), *Stiluri de viață. Dinamica lor în societatea contemporană*, București, Edit. Academiei, 1989.
7. G. R. Șerbu (G. Fetegan), *Evoluția fertilității populației feminine din R.P.R., în perioada 1900—1960*, în „Revista de Statistică”, 4/1962.
8. Vl. Trebici, I. Hristache, *Demografia teritorială a României*, București, Edit. Academiei, 1986.
9. Vl. Trebici, I. Ghinoiu, *Demografie și etnografie*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1986.

ianuarie 1991

Dr. DUMITRU SANDU